

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11, (2022 Yaz), ss. 339-347.

Geliş Tarihi: 21 Haziran 2022
Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Kitap Tanıtımı/Book Review

Mehdi Fereci, Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Döneminde Türkiye ve İran Siyasi İlişkileri, Editör: Muhammed İbrahimpur Nemin, Tebriz: Aydın Yayınevi, 2021, 408 sayfa, ISBN: 978-622- 6728-03-4.

Murat CELEP*

Tarihi, siyasi, kültürel ve ekonomik olarak çok geniş bir yelpazede ve değişken bir ilişkiler ağına sahip olan Türkiye ve İran arasındaki münasebetler, dönemden döneme farklı niteliklere bürünse de öneminden bir şey kaybetmemektedir. Söz konusu iki ülkenin çok uzun bir komşuluk geçmişine sahip olması ve yine iki bölgenin tarihsel süreçteki etkileşiminin fazlalığına karşın iki ülkenin tarihi münasebetlerini ele alan çalışmalar nicelik açısından henüz olması gereken seviyede değildir. Bu konuyla ilgili özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle bu ülkenin arşiv kaynakları ile Batılı literatürün ağırlıkta olduğu ve İran arşivlerinden beklenildiği ölçüde istifade edilmediği/edilemediği göze çarpmaktadır. Aynı durum tersi yönde İran’da yapılan çalışmalarda da bir problem olarak kendini göstermektedir. Özellikle İran arşivlerinin nitelik ve nicelik yönünden Türkiye arşivlerinden daha geri bir durumda oluşu da iki ülke ilişkilerini merkeze alan araştırmaların belirli konulara hasredilmekle iktifa edilmelerine yol açmıştır. Yine söz konusu literatüre eklenen bazı yazarların ideolojik kaygı ve güdülerle çalışmalarını kaleme almaları da iki

* Tahrân Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, (muratclp29@gmail.com), Orcid: 0000-0003-2435-6530.

ülke ilişkilerinin mahiyetine dair bazı peşin hükümler ile kısır döngülerin sürekli bir biçimde kendilerini yeniden üretmeleri sonucunu doğurmuştur.

Tebriz Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Mehdi Ferecî tarafından kaleme alınan ve geçtiğimiz yıl yayımlanan “Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Döneminde Türkiye ve İran Siyasi İlişkileri” adlı kitap, İran’da iki ülke ilişkilerinin önemli bir evresini merkeze alan son güncel çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Lisansüstü çalışmalarını Şehid Beheştî Üniversitesi’nde tamamlayan Ferecî, yüksek lisans çalışmasını “Rıza Şah Döneminde Türkiye-İran İlişkileri” doktorasını ise “Kalküta Hable’l Metin Gazetesi Çerçevesinde Hindistan’da Yaşayan İranlı Aydınların Bakış Açılarında Kaçar Dönemi İran’ında Modernleşme ve Reform Olgusu” ismiyle çevirebileceğimiz çalışmasıyla tamamlamıştır. Çalışma alanı olarak daha çok Kaçarlar dönemine yoğunlaşan Ferecî, Kaçar dönemi İran’ının Osmanlılarla olan entelektüel ve kültürel ilişkileri ile Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine odaklanmaktadır. Yazar çalışmasında tasnif ettiği konuların büyük bir kısmında tarihi olay ve olguları açıklamaya dönük bir metot benimserken ileride değineceğimiz üzere bazı konu başlıklarında ele aldığı konuyu derinlemesine tahlil etmiş ve bazı konularda da daha önce görüş bildirmiş olan yazarları eleştiriye tabi tutmuştur. Türk diline de hakim olan yazarın bu çalışmasında Türkiye ile ilgili ele aldığı bölümlerin kaynaklarını ise büyük oranda ikincil elden kaynaklar oluştururken kısıtlı bir literatürden faydalandığı göze çarpmaktadır. Buna karşın İran ile ilgili kısımlarda hatırı sayılır bir arşiv belgesi ile, ele alınan dönem ve konulara dair kaleme alınan birincil ve ikincil kaynaklara yer verilmiştir. Çalışma, sahip olduğu bu nitelik ile yukarıda iki ülke ilişkilerini hedef alan çalışmaların mahiyetine dair ifade etmiş olduğumuz düşüncelerimizi de destekler niteliktedir. Öte yandan çalışmada İran arşiv belgeleri ve kaynaklarının ağırlıkta olması Türkiye’de söz konusu döneme dair yapılan çalışmaları mukayeseli olarak ele almada takviye etmesi açısından önemi haizdir. Yine yazarın -her ne kadar bazı konularda İran’da Osmanlı ve onun ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne yönelik İran’da cari olan klasik tarih okumasının dışında kalmasa da- ele aldığı konulara mümkün olduğu ölçüde tarafsız şekilde yaklaştığına hükmedilebilir. Oldukça açık ve yalın bir Farsça ile kaleme alınan kitap, toplamda dört bölümden oluşmaktadır.

“Osmanlı ve Kaçar Devletlerinin Dış İlişkilerinin Mirası” adını taşıyan ilk bölümde yazar, önce Osmanlı dış ilişkilerini irdelemekte ve ardından

İran'ın Rusya, İngiltere ve Fransa devletleriyle olan ilişkilerini ele almaktadır. Bu bağlamda iki siyasal yapının özellikle 19. ve 20. yüzyıllardaki dâhili ve dünya konjonktüründeki konumlarına dair genel bir çerçeve sunmaktadır. Böylece İngiltere, Rusya, Fransa ve sonraları Almanya'nın bu iki devlette yaşanan gelişmelerdeki rollerine vurgu yapan yazar, bu bölümün ikinci kısmında, Avrupalı büyük güçlerin İran üzerinde kurdukları nüfuzun nasıl şekillendiğine işaret ederek özellikle İngiltere ve Rusya'nın Kaçar Devleti'nin kaderinde nasıl belirgin bir rol oynadıklarına değinmektedir. Burada dikkati çeken hususlardan birisi büyük Avrupalı güçlerin hemen hemen aynı zamanlara rastlayan (Fethali Şah Kaçar dönemi) dikkatlerini İran'a yönlendirmeleri olmuştur. Denilebilir ki; İran, 19. yüzyılın başından itibaren Rusya, İngiltere ve Fransa arasında cereyan eden sömürgecilik mücadele ve rekabeti arasında sıkışmış bir haldedir. Bu bağlamda Rusya'nın amacı sıcak denizlere inmek (Basra Körfezi), topraklarını genişletmek ve yine Hindistan'a uzanarak buranın servet ve ticaretinden pay elde etmektir. İngiltere'nin amacı ise sömürgesi altındaki Hindistan'ı korumak ve Fransa'nın kendi sömürgelerine tecavüzünü önlemektir. Dolayısıyla İngiltere'nin İran'a yönelik politikalarının ana eksenini bu kaygı oluşturmuştur. Fransa'nın programı ise İngiltere'ye galebe çalmak suretiyle Hindistan'ı ele geçirmek ve bu amaç doğrultusunda İran ile dostane ilişkiler kurmaktır. Bu ilişki aynı zamanda İngiltere'nin İran aleyhine sert girişimlerde bulunmasına da yol açmaktadır. Devamında İngiltere ve Rusya arasında 1907 yılında imzalanan anlaşma ile yine 1917'de Rusya'da yaşanan Bolşevik devriminin ardından İngiltere'nin İran'ı adeta sömürgesi haline getirmeye çalıştığı olayları aktaran yazar, bu anlatıyla İran'da süregelen istikrarsızlığa işaret etmekte ve Rıza Şah Pehlevi'nin işbaşına gelirken nasıl bir mirası devraldığını ortaya koymaktadır. Bu bölümün ardından Osmanlı Devleti'nin son döneminde hakim politikasına dönüştüğü Panislamizm ile Panturanizm politikalarını ele alan yazar İslamcılık politikasına Necef ve Kerbelâ'da bazı merci taklitlerin olumlu baktığı ve yine 1917 Bolşevik Devriminin ardından ağırlık kazanan Turancılık politikasının ise Hoy, Urmiye, Merağa ve Tebriz'de halk nezdinde taraftar bulduğunu belirtmektedir. Devamında Osmanlı'nın İran Azerbaycan'ını ele geçirmesiyle ilişkilerin bozulduğunu belirten yazar Atatürk'ün İttihat ve Terakki yönetimi politikalarının aksine akılcı ve pragmatist yönde hareket ettiğine vurgu yapıyor.

“Türkiye ve İran'ın Dış İlişkileri ve Taraflar Arasındaki İlişkilerin Şekillenmesi” adını taşıyan ikinci bölümde yazar, Rıza Han'ın darbesi öncesi

dönemlerine dair bilgiler aktarmakta ve İran'daki karmaşık siyasi ve sosyal durumun bu darbeye hazır bir ortam yarattığı şeklindeki modern İran tarihi anlatısında hakim olan görüşü kendisi de paylaşmaktadır. Bu bağlamda İran'ın çok zorlu geçen yakın geçmişini de dikkate alarak dış siyasette barışçıl bir ortama ihtiyaç duyulduğu ve fakat Rıza şahın komşularıyla ilişkilerine bakılırken genellikle iki büyük güç olan Rusya ve İngiltere ile ilişkilerin dikkate alınmakta olduğunu da ifade etmektedir. Bu bakımdan Rıza şahın temel politikalarından biri olan komşularıyla -özellikle kendisinden daha küçük komşularla- iyi komşuluk ilişkileri kurmasının nedeni daha büyük komşularına karşı (Rusya ve İngiltere) bağımsız olabilmek ve gücünü koruyabilmektir. Bu yönüyle İran, Rıza Şah nezdinde komşularıyla iyi ilişkiler tesis etmek suretiyle geçmişteki siyasetinden tamamen farklı bir siyaset takip etmekteydi. Ardından yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikasını ele alan yazar Kurtuluş savaşı sırasında Türkiye'nin politikasının müttefiklere karşı Sovyetlere yakınlaşmak olduğunu bununla birlikte Kemalistlerin tutumunun bir nevi komünizme hayır, Sovyetlere evet şeklinde bir yapıya sahip olduğunu da ifade etmektedir. Cumhuriyet dönemi Türkiye dış siyasetini ise özellikle II. Dünya Savaşının gelişim evresiyle ele alan yazar bu bağlamda Türkiye'nin Almanya ve İtalya tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmaktayken Sovyetlerle de ilişkilerini iyi tutmaya çalıştığını belirtmektedir. Yazar özellikle bu bölümde Türk-Sovyet ilişkilerine geniş yer vererek ve çizdiği tabloda ikili ilişkilerde Türk tarafının II. Dünya Savaşı sonuna kadar Sovyetler ile ilişkilerine önem verdiği yönünde vurgu yaparak ileride Sadabad Paktı'nın Sovyetlere karşı imzalanan bir pakt olduğu yönünde ileri sürülen iddiaların asılsız olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Genel bir özetle Türk dış politikasının Lozan Antlaşması'ndan sonra barışçıl, tarafsız, bölgede ve dünyada barışın hâkim olmasına hizmet eden, yayılcılıktan uzak ve bağımsızlığına yönelik gelebilecek tecavüz ve saldırılara karşı savunma durumunda bir yapıya sahip olduğunu ifade ediyor. Bu bölümün ikinci kısmında Türkiye ve İran ilişkilerini ele alan yazar iki ülkenin yeni dönemde ilişkilerinin 1922 yılında başladığını bununla birlikte tarihsel ihtilafların (siyasi ve dini) etkisi, İttihat ve Terakki döneminde uygulanan Türkçülük politikası, Kürt aşiretleri meselesi ile sınır sorunları, İngiltere etkisi (İran bu dönemde Ankara ile ilişki kurarak İngiltere'nin tepkisini çekmek istemiyordu) gibi çeşitli etkenlerin iki ülke ilişkilerini geliştirmeye engel olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Ankara, İngiltere'nin İran üzerindeki nüfuzunu kendi menfaatlerine aykırı görse de

Rıza Şah'ın Ankara'ya karşı temayülünden de haberdardı. Yine bu dönemde Türkiye, İran'ın bölünmesinden de endişelidir. Zira İran bölündüğü takdirde iki büyük güç olan Rusya ve İngiltere yanı başında hakim güçler olacaktır.

“Çatışmadan Dostane İlişkilere Türkiye ve İran'ın Siyasi İlişkileri” adını taşıyan ve çalışmanın en uzun bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise yazar ilk olarak Kürt milliyetçiliği ve özellikle bunun I. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişimi ile iki ülke ilişkilerine etkilerini ele almaktadır. Ardından iki ülke arasında cereyan etmekte olan toprak ve sınır anlaşmazlıklarının tarihi seyrini aktaran yazar bu sorunların bertaraf edilmesiyle iki ülke ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasını oluşturacak olan Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretini de ayrı bir başlık altında değerlendirmektedir. Sonrasında yeni görüşler ileri sürdüğünü iddia ettiği Sadabad Paketi'nin hangi gerekçelerle, ne şekilde ve kime/neye karşı şekillendiği konusunu tartışmaktadır. Son kısımda ise Türkiye ve İran arasında imzalanan siyasi ve gayri siyasi anlaşmalara ve içeriklerine yer verilmiştir. Bu bölümün ilk kısmında Kürt milliyetçiliğinin tarihi seyrini ele alırken siyasi amaca sahip olmalarına rağmen Kürtlerin Meyandubu yağmalamalarının onların yağmacılar dışında bir şey olmadıklarını gösterdiğini ifade etmektedir. Öte yandan Avrupalılar tarafından Kürdistan'ın kurulmasının amacının Türkler ile Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk dilli halklar arasında tampon bölge kurmak olduğunu ve bu bölgede kurulacak bir Kürt devletinin, Türkiye, İran ve Irak'ın gücünü azaltacağına ve yine Türkler ve Araplar arasına da bir set çekeceğine işaret etmektedir. İngilizler tarafından Kürt milliyetçiliğinin tahrik edilmesi Türkiye ve İran aleyhineydi. Bu sayede bu ülkeler kendi iç meseleleriyle meşgul olmaktan çevreleriyle ve örneğin İngiltere ve Fransa'nın nüfuzu altında olan Arap yönetimleriyle ilgilenmeye fırsat bulamayacaklardı. Bu dönemde İran-Türkiye ilişkileri de geliştirilmeye çalışılmakla birlikte sınır bölgesinde bazı hassasiyetlerin ortaya çıktığını belirten yazar, önce Simko ardından Şeyh Sait isyanıyla kendini gösteren bu hassasiyetin Ağrı isyanıyla çok ciddi bir boyuta ulaştığını ve Türkiye'nin İran'ı Kürt isyancılara destek vermekle veya onlara engel olmamakla itham ettiğini belirtmektedir. Yazar ise İran Dışişleri Bakanlığının Hoybun ve Teali Kürdistan üyelerinin girişlerinin engellenmesi emrini vermesini Türkiye'nin iddialarının aksine bir durum olduğu ve bunu İran'ın Kürt isyancıları desteklemediğine delil olarak sunuyor. Devamında Timurtaş'ın Ağrı isyanının bastırılmasından sonra sınır memurlarına Kürt ve Ermenilerin faaliyetlerine dikkat edilmesi gerektiği emrini verdiğini belirtiyor. Yazar, Hoybun üyesi İhsan Nuri Paşa'nın hatıratında *Kürtlerin*

kendilerini has İrnli soyundan bildikleri ve İrn devleti tarafından kendileri aleyhine bir teŖebbste bulunulmasını beklemedikleri oysa İrn'ın Türklerin taleplerine muvafakat ettiği Ŗeklindeki ifadesini eleŖtirerek o dönemde İrn'ın olaylara bu hislerle yaklaŖamayacađını eğer Kürtlere destek sağlansaydı sınırın bu yanında (İrn) da çok fazla Türk'n yaŖadıđını ve bu durumun Türklerin İrn'ın i azınlık meselelerine karıŖmasını sağlayabileceğini belirtmiŖtir. Yine İrn'da çok fazla Trkn bulunmasının Türk makamlarının elini güçlendireceğini dolayısıyla Türklerin i iŖlerine karıŖmanın veya onlarla iŖbirliđi yapmamanın sınırdaki emniyet sorunlarının çözülmesine engel olacağını dŖnmektedir. Ayrıca Kürtlerin İrn'a muti oldukları iddiasını da Simko ayaklanmasını örnek vererek bunun Kürtlerin İrn'a karŖı baŖıboŖ tutumlarını gösterdiğini ifade etmektedir. İrnli tarihi Kaveh Bayat'ın Rıza Ŗah döneminde İrn'ın Türkiye'ye karŖı yürüttüğü bu politikanın devletin milli menfaatlerine aykırı olduğu ve bunun küçük Ağrı dağını kaybetmekle sonuçlandığı ve yine İrnlılar ile Kürtler arasında ırkî yakınlık olmasına karŖın bu durumun iki unsur arasındaki bağlılığı soldurduğu Ŗeklindeki ifadelerine yönelik ise yazar, Türkiye Kürtlerinin baŖarılı olması halinde hangi güvenle Kürtlerin İrn politikalarıyla uyumlu olacağını dŖnmektedir? Ve hangi garantiyle Türkiye'de Kürdistan kurulduğu takdirde bunun İrn'daki Kürtleri zendirmeyeceği ve İrn'ın toprak bütünlüğü için tehdit oluŖurmayaacađını dŖnmektedir? Ŗeklinde sorular sıralayarak daha önce birçok kez ayaklanmış olan İrn Kürtleri örneğinin yanı sıra İrn'ın Türkiye Kürtlerini desteklemesinin milli menfaatleri açısından hiçbir zaruretinin olmadığını ayrıca milli menfaatleri ırkî yakınlık hissinde takip etmenin milli menfaatlere aykırı ve maceracı sonuçlar doğuracağını ileri sürmektedir. Öte yandan Kaveh Bayat'ın belirttiği gibi İrn'ın Kürtlerle bir yakınlığı vardysa o dönemin yönetimi Kürtlerin haklarını samimi ve iyi niyetle karŖılayabileceđini belirterek İrn'ın dolaylı olarak Türkiye ile iŖbirliđinin milli menfaatlerine uygun bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar İrn'ın Türkiye ile olan sınır meselelerindeki ekiŖmelerinin Ağrı dağı Kürtlerinin bastırılmasında İrn'ın Türkiye ile samimi bir iŖbirliđi ve ortak grŖte olmayıp istemeden komŖusunda yaŖanan hadiseler kapsamında etki altında kaldığını dŖnmektedir. Bu bölümün üçüncü kısmında Rıza Ŗah'ın Türkiye ziyaretini ve bu ziyaretin etki ve sonuçlarını ele alan yazar, Osmanlı ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin İrn zerindeki siyasi ve fikri etkilerine değinerek Rıza Han'ın darbeden sonra Atatürk' örnek alarak cumhuriyet rejimini getirmek istediğini ancak

özellikle din adamlarının muhalefetiyle karşılaşarak saltanatı Kaçarlardan Pehlevilere taşımakla yetindiğini belirtiyor. Yine Türkiye'deki reformların Rıza Şah üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirterek söz konusu muhalefete rağmen özellikle aydınların Türkiye'deki reformlara hayranlık duyduğunu ve Rıza Şah'ın taç giyme merasiminde Atatürk'ün hediyelerini taşıyan uçak ve pilotların geçişlerinde orada bulunanlar üzerinde yarattıkları etkiyi örnek vererek ifade etmektedir. Yazar, Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin kendisi üzerinde yarattığı etkiyi ve ülkede giriştiği bazı atılımların bu ziyaret sonrası gerçekleştirildiğini ise o döneme tanıklık etmiş Müsteşarüddeve Sadık, İzam Kuddusi, Mehdikuli Hidayet, Mohsin Sadr ve Devletabadi gibi aydın ve devlet adamlarının ifadeleriyle açıklamaktadır. Bu bölümün dördüncü kısmını Sadabad Pakti'na ayıran yazar önce paktın tam metnini vererek bu anlaşmayla ilgili yapılan en önemli yorumlara işaret ediyor. Bu yorumlardan ilki bu paktın modernleşme politikasının ön şartı olan güvenliğini tesis etmek isteyen dört ülkenin ihtiyaçlarından doğduğu şeklindedir. Buna göre söz konusu ülkeler dünyanın bir savaşa doğru gittiği bir ortamda barışçıl ilişkiler tesis ederek aralarındaki anlaşmazlıkları çözenin gerekliliğini idrak etmişlerdir. İkinci yorumda ise dört ülkenin kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak veya almaksızın bu paktın İtalya ya da Sovyetlere karşı olduğu söylemi öne çıkarılmıştır. Yazara göre paktın İtalya ya da Sovyetlere karşı oluşturulduğu tezi temelsizdir. Zira öncelikle anlaşmanın taslağı 1933 yılında yani İtalya'nın yayılmacı siyasetinin ortaya çıkmasından önce Türkiye, İran ve Irak tarafından hazırlanmakta idi. İkinci olarak Afganistan, Irak ve İran İtalya'dan çok uzaktı ve İtalya onlar için doğrudan bir tehdit sayılmıyordu. Üçüncü olarak ise Sadabad anlaşmasından önce 1928 yılında Türkiye ve İtalya birbiriyle tarafsızlık anlaşması imzalamış ve buna göre birbirleri aleyhine hiçbir askeri, ekonomik ya da siyasi bir anlaşma içerisine girmeyeceklerini ve taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerinin tarafsız kalacağını taahhüt etmişlerdi. Öte yandan paktın Sovyetlere karşı İngiliz etkisiyle oluşturulduğu yönündeki yoruma karşı da yazar iki ülke üst makamlarının pakt ile ilgili yaptıkları konuşmaları ve yine İran basınına söz konusu anlaşmanın hedef ve gerekliliğinin incelenmesinde meselenin aydınlatılmasına yardım ettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Rıza Şah ile Tefrik Rüştü Aras'ın anlaşma ile ilgili yaptıkları konuşmaların yanı sıra yarı resmi İttılaat gazetesinde Sadabad Pakti hakkında yazılan bir yazıya işaret ederek pakta üye ülkelerin II. Dünya savaşı çıkma ihtimalini öngördükleri ve bu bağlamda stratejik konumlarda yer alan komşuları

tarafından tehdit edilmemeleri ve kafa rahatlığı içerisinde güç ve dikkatlerini içte reformlar yapmaya harcamaları gerektiğini anlamışlardı. Ayrıca yazar anlaşmaya dair aktarılan konuşma ve haberler dışında anlaşmanın içeriğine de dikkat edildiği takdirde anlaşmanın mahiyetinin ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu bakımdan anlaşmanın hiç bir yerinde doğrudan veya dolaylı olarak komünizm ya da Sovyetler aleyhine bir işaret bulunmadığını ve dikkate alınan en önemli hususların saldırmazlık ve iç işlerine karışmamak olduğunu ifade etmektedir. Yine anlaşmanın İngiltere'nin çıkarlarıyla uyumlu düşmesi, Tefik Rüştü Aras'ın 1935 yılında Cenevre'de üç ülkenin aralarında yaptığı anlaşma suretini Sovyet Dışişleri bakanına göndererek onayını alması ve Türkiye'nin Sovyetlerle stratejik ilişkiye sahip olması ve son olarak İngiltere'nin anlaşmada herhangi bir rolünün olmadığına dair ileri sürdüğü diğer bir gerekçe olarak İngiltere'nin bu anlaşmanın perde arkasında durmasını gerektirecek bir duruma ihtiyacı olmadığı şeklindeki delillerle görüşlerini ispata çalışmaktadır. Yazar bu kısımda Hüseyin Mekki'nin üç ülkede de yeni kurulan hükümetlerin hepsinin İngiltere tarafından getirildiği iddiasına değiniyor ve bu hususta Irak'taki hükümetin rolünün gerçek olduğu hatta Irak'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra dahi dış ilişkilerinde İngiltere'nin etkili olmaya devam ettiği, İran'da ise Rıza Şah'ın iktidara gelişinde İngiltere'nin rolünün inkar edilemeyeceğini ancak bununla birlikte o dönem siyasi ve sosyal ortamının reformcu bir diktatörü beklediğini vurguluyor. Ancak Mustafa Kemal'in Türkiye'de işbaşına gelişinin tamamen I. Dünya savaşı sonrası iç durumla alakalı olduğunu belirterek Mekki'nin görüşüne katılmamaktadır. Yazar devamında İran'ın II. Dünya savaşında işgale uğramasına atıfta bulunarak Sadabad Paktı'nın başarısız bir anlaşma olduğu iddialarını ileri sürenlere karşı da anlaşmanın muhtevasının askeri yardım ve taahhüt içermediğini hatırlatmaktadır. Yine anlaşmanın askeri bir içeriğe dönüştürülmesi yönünde yapılan bazı haberleri de paylaşmakla birlikte devamında öyle olsa bile Türkiye'nin bu dönemde İngiltere ile olan stratejik işbirliği nedeniyle İran'ın yanında olma pahasına İngiltere'yi karşısına alamayacağını düşünmektedir. Bu bölümün son kısmında yazar İran ve Türkiye arasında imzalanan siyasi ve gayri siyasi anlaşmalara yer vermiştir.

Kitabın dördüncü ve son bölümü ise "Türkiye ve İran Konsolosluk İlişkileri" adını taşımaktadır. Bu bölümde 1925 yılında Türkiye'nin İran'ın Türkiye illerinde konsolosluk açmasına kısıtlama getirdiğini İran elçiliğine bildirmesi ve bunun üzerine İran elçiliği tarafından İran dışişlerinden bu

durum üzerine ne yapılması lazım geldiğini sorusuna verilen cevap dikkat çekicidir. Bakanlık cevaben; İran devletinin kısıtlamalarla çok ilgili olmadığını, İran'daki Türk konsolosluklarının zararlarının İran'ın Türkiye'deki konsolosluklarının faydasından daha çok olduğunu belirterek bu kısıtlamanın belki de İran'ın faydasına olacağını ifade etmektedir. Bunun dışında yazar 1925-1941 yılları arasındaki dönemde İran'ın İstanbul, Trabzon, Erzurum, Hakkâri, Bayezid, Adana, Kars, Samsun ve İzmir'de Türkiye'nin ise Urmiye, Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Reşt ve Meşhed de konsolosluklarının bulunduğu bilgisini paylaşmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus ise Horasan ve Sistan valisi tarafından Türkiye'nin Meşhed de konsolosluk açma gerekçesinin "Horasan'da Türk, Kafkas ve Kürt unsurların bulunması" ve yine Ruslar ve Afganlarla faaliyette bulunması olarak tahmin etmesidir. Yazar devamında İran'ın dışişleri bakanlarını ve bakanlık yaptığı süreleri liste halinde paylaşmıştır. Yine Rıza Şah döneminde Türkiye'de İran elçiliği görevinde bulunanlar ve görev süreleri de liste halinde paylaşmıştır. Bunun yanı sıra Rıza Şah döneminde İran dışişleri bakanlığı görevinde bulunan kişilerle Türkiye'nin dışişleri bakanları da liste halinde tanıtılmış ve devamında İran'da görev yapmış Türk büyükelçilerine de yer verilmiştir. Son olarak iki ülke vatandaşlarının öteki ülkede yaşadıkları bazı problem ve meselelere yer verilerek çalışma nihayete erdirilmiştir. Kitabın sonunda ise 62 tane arşiv belgesi ile Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretine dair çok sayıda görsel paylaşmıştır.

Genel itibariyle derleme diyebileceğimiz türde İran'da yayımlanan ve iki ülkenin siyasi ilişkilerini ele alan bu çalışmada yazar, iki ülke arasındaki kritik mesele ve gelişmeleri iç ve dış dinamikler bağlamında ele almaya gayret etmiş bununla birlikte meselelerin detaylarına inmekten daha çok genel bir perspektif sunmayı hedeflemiştir. İçerdiği İran arşiv belgeleri ve kaynakları ile Türkiye'de yapılan güncel çalışmalardan da faydalanması dolayısıyla iki ülke siyasi ilişkilerinin genel bir panoramasını sunmada önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. İran akademisin geniş kanadında müşahede ettiğimiz Türkiye'ye dönük dar bakış açısı ve hükümlerin yanı sıra çeşitli ideolojilerin etkisi altında anlama ve anlamlandırma çabasından nispeten uzak bir görüntü sunmaktadır. Çalışmanın çeşitli tablolarla desteklenmiş olması da ilgili döneme yönelik çalışma yapacaklar içinde fayda sağlayabilir. Öte yandan sınır meseleleri ve Kürt aşiretleri gibi bazı konularda zaman zaman tekrara düşen bir anlatıma sahip olması çalışmanın eksi yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir.